

Elementi art terapije u radu s djecom predškolske dobi

Vojvodić, Mia

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:114161>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Mia Vojvodić

ELEMENTI ART TERAPIJE U RADU S PREDŠKOLSKOM DJECOM

Diplomski rad

Zagreb, rujan, 2022.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

Mia Vojvodić

ELEMENTI ART TERAPIJE U RADU S PREDŠKOLSKOM DJECOM

Diplomski rad

Mentorica rada: prof. dr. art. Antonija Balić

Zagreb, rujan, 2022.

Sadržaj

SAŽETAK

SUMMARY

1. UVOD	1
3. MODELI ZA RAZUMIJEVANJE ART TERAPIJE	4
3.1. <i>Model kontinuirane ekspresije</i>	4
3.2. <i>Model predstavljanja</i>	4
3.3. <i>Model kreativne osi</i>	5
4. LIKOVNA TERAPIJA	6
4.1. <i>Dječja likovnost i crtež</i>	6
4.2. <i>Crtež kao dijagnostičko i terapijsko sredstvo</i>	8
4.3. <i>Simbolika boja</i>	10
5. LIKOVNA TERAPIJA U ODGOJNO – OBRAZOVNOM RADU S DJECOM.....	12
5.1. <i>Smjernice za provođenje aktivnosti iz područja art terapije u radu s djecom predškolske dobi</i>	13
5.2. <i>Prostorno – materijalno okruženje u art terapiji</i>	14
6. PRAKTIČNE AKTIVNOSTI POTAKNUTE ART TERAPIJOM.....	16
6.1. <i>Spontano likovno izražavanje</i>	16
6.2. <i>Provedene aktivnosti</i>	16
6.2.1. <i>Škrabanje (Scribbling) zatvorenih očiju</i>	16
6.2.2. <i>Škrabanje (Scribble) pomoću tinte i konca</i>	19
6.2.3. <i>Crtanje osjećaja (strah, ljutnja)</i>	21
6.2.4. <i>Izrada mandale</i>	23
6.2.5. <i>„Moje sigurno mjesto“</i>	25
7. ZAKLJUČAK	27
LITERATURA.....	28
IZJAVA O IZVORNOSTI DIPLOMSKOG RADA	29

SAŽETAK

Svrha ovog diplomskog rada je istražiti područje art terapije te primjenu elemenata art terapije u likovnim aktivnostima u vrtiću. Likovna umjetnost omogućuje realizaciju kreativnih potencijala djece od najranije dobi te potiče njihov cjelokupni i zdravi razvoj. Art terapija je oblik psihoterapije koji primjenjuje likovni stvaralački proces kao sredstvo izražavanja i komunikacije. Na početku rada su predstavljene temeljene postavke art terapije i njen razvoj kroz povijest, a u nastavku su pobliže objašnjeni modeli za razumijevanje art terapije koji pomažu razumjeti i evaluirati načine korištenja različitih elemenata umjetnosti u terapiji. U sklopu likovne terapije pojašnjena je dječja likovnost, dječji crtež kao dijagnostičko i terapijsko sredstvo te simbolika boja. Za provođenje likovne terapije u odgojno – obrazovnom radu s djecom prikazane su smjernice za njeno provođenje te način na koji se oblikuje odgovarajuće prostorno – materijalno okruženje. Za razvoj dječje kreativnosti i likovnih sposobnosti vrlo je važan utjecaj odgojitelja koji omogućuje bogatstvo raznolikih poticaja i djeci dopušta slobodu, uvažava njihove interese i mogućnosti. Odgojitelji nisu terapeuti, ali mogu pristupati dječjem crtežu u okviru znanja o razvojnim karakteristikama djece i opisati vlastiti dojam. Na kraju rada nalaze se primjeri provedenih likovnih aktivnosti s elementima art terapije, dječji radovi, izjave djece i neka moja zapažanja kao odgojiteljice. Primjena elemenata art terapije u radu s djecom pokazala se vrlo korisnom u poticanju kreativnosti, povećanju koncentracije te interesa za likovne aktivnosti.

Ključne riječi: art terapija, elementi, likovno izražavanje, predškolska dob

SUMMARY

ART THERAPY METHODS IN WORKING WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

The purpose of this master thesis is to investigate the field of art therapy and the usage of its methods in art activities in kindergarten. Art enables realization of children's creative potentials from the early age and encourages their overall and healthy development. Art therapy is a form of psychotherapy that utilizes art process as a means of expression and communication. At the beginning of the paper are presented basic settings of art therapy and its brief history. In more details below, models for understanding art therapy which help to understand and evaluate ways of using various elements of art in therapy are explained. Within the framework of art therapy, children's art, children's drawing as a diagnostic and therapeutic tool and color symbolism were explained. For the implementation of art therapy in educational work with children, guidelines for its implementation and the way in which the appropriate environment is shaped are presented. Educators play very important role in development of children's creativity and artistic abilities that enables a wealth of diverse incentives and allows children freedom, respects their interests and abilities. Teachers are not therapists, but they can access children's drawings within the knowledge of children's developmental characteristics and give their own impression. At the end of the paper are examples of visual art activities with methods of art therapy, children's work, statements and some of my observations as a teacher. The usage of art therapy methods in working with children proved very useful in enhancing creativity, increasing concentration and interest in visual activities.

Keywords: art therapy, methods, art expression, preschool age

1. UVOD

Ideja da stvaranje umjetnosti može biti oblik terapije vrlo je stara, a stvaranje umjetnosti jedan od najstarijih oblika liječenja. Art terapija je opširan pojam jer se može odnositi na sve one oblike koji koriste razne kreativne medije povezane s umjetnošću. To mogu biti likovno - vizualni izražaj, glazbeni izražaj, ples, poezija i drama. Kroz kreativan proces art terapije dolazimo do pozitivnog djelovanja na kvalitetu života jer ona povezuje ono što je u nama (misli, osjećaje i percepciju) s vanjskom stvarnošću i iskustvom. Antonija Balić Šimrak (2011) navodi da dosadašnja istraživanja pokazuju da bavljenje likovnim aktivnostima u ranoj dobi poboljšava više aspekata spoznaje poput jačanja koncentracije, pažnje, razvoja divergentnog mišljenja te emocionalne pismenosti. Razna istraživanja na području art terapije pokazuju njene pozitivne učinke, posebice na osobni rast, samoizražavanje, rješavanje problema, otpuštanje bolnih emocija, u oporavku od traumatskih događaja, ublažavanju boli ili nekih drugih fizičkih simptoma. Metoda art terapije javlja se u svačijem životu, u manjoj ili većoj mjeri te svaka djelatnost koja obuhvaća bilo kakvu likovnu ili drugu umjetničku aktivnost može na neki način biti terapijska. Likovno je izražavanje u ovome slučaju sredstvo izražavanja misli, želja, emocija te rješavanja problema i konflikata. Cilj rada je da se teorijski prezentira pojam art terapije, njena povijest, modeli za razumijevanje, likovno stvaralaštvo kod djece te likovna terapija u radu s djecom predškolske dobi. Putem osmišljenih likovnih aktivnosti koje sadrže elemente art terapije, nastoji se istražiti utjecaj art terapije na dijete te općenito ukazati na važnost likovnog izražavanja u ranoj dobi. Na kraju rada su prikazani likovni radovi djece, njihovi doživljaji i izjave, a kao produkt provedenih praktičnih aktivnosti.

2. ART TERAPIJA – DEFINICIJA I POVIJESNI RAZVOJ

Prema American Art Therapy Association (1996, prema Malchiodi, 2003) art terapija temelji se na ideji da je kreativni proces umjetničkog stvaranja iscjeljujuć, da unaprjeđuje kvalitetu života te da je on oblik neverbalne komunikacije naših misli i osjećaja. Škrbina (2013) definira art terapiju kao integrativni, dubinsko-psihološki i hermeneutički pristup koji obuhvaća uporabu različitih elemenata umjetnosti s ciljem unaprjeđenja zdravlja i bržeg oporavka pojedinca. Uz ovaj se pojam veže “ekspresivna art terapija”, metoda ekspresije koja prednost daje osjećajima i označava znatno iskazivanje pojedinca kroz neki kreativni medij. U okviru art terapije, ovisno o korištenju medija, možemo govoriti o pet osnovnih područja koja nazivamo art - ekspresivnim terapijama (likovna terapija, glazboterapija, terapija plesom i pokretom, psihodrama i biblioterapija). Svaka od ovih vrsta terapija imaju pozitivan učinak na pojedine aspekte psihološkog razvoja djeteta, ali i na odrasle pojedince kojima je potrebno rasterećenje od svakodnevnih stresnih situacija ili traumatičnih iskustava. Ivanović i sur. (2014) navode da je art terapija oblik psihoterapije koji primjenjuje stvaralački likovni proces kao sredstvo izražavanja i komunikacije. Ističu da su pojmovi art terapija i art psihoterapija jednoznačni te da se komunikacija u art terapiji, za razliku od verbalne psihoterapije, odvija između tri elementa klijent-slika-terapeut, u svim smjerovima. Za Rodrigueza (1999, prema Škrbina, 2013) smisao art terapije jest liječenje i komunikacija posredstvom estetike, odnosno osvještavanje identiteta i korištenje umjetničkog izraza kao instrumenta komunikacije i integracije. Elementi art terapije koriste se kako bi se dijagnosticirala razna stanja, a ti elementi uključeni su i u različite odgojno - obrazovne programe, pa tako i u predškolskim ustanovama u mnogim zemljama.

Korijeni art terapije sežu daleko u prošlost kada je umjetnost igrala važnu ulogu u zdravlju te se simboličko izražavanje smatralo važnim dijelom rituala liječenja (Malchiodi, 1998). Neki su se narodi bavili raznim spiritističko - magijskim oblicima religije, odnosno šamanizmom, koji je njegovao vjerovanje da se koristeći slike i rituale liječe um, tijelo i duh i čiste od nezdravih i štetnih elemenata u tijelu (Wallingford, 2009, prema Škrbina, 2013). Art terapija se razvijala u Americi i Velikoj Britaniji, a prvi su art terapeuti u Velikoj Britaniji bili umjetnici bez formalne naobrazbe u području psihičkog zdravlja, koji su unatoč tome pacijentima na odjelu psihijatrije organizirali umjetničke radionice. Britanski umjetnik Adrian Hill prvi je koristio izraz “art terapija” za likovno

stvaralaštvo s terapijskim ciljem. Art terapija je za njega oslobađala kreativnu energiju koja je pacijentu omogućavala obranu od negativnih emocija. Britanski umjetnik Edward Adamson proširio je Hillov rad te je u jednoj psihijatrijskoj bolnici kraj Londona osnovao studio za slikanje, a on se i smatra ocem art terapije. Pristup za koji se on zalagao bio je neintervencijski i uključivao je vrlo malo razgovora i interpretacije (Ivanović, Barun, Jovanović, 2014). U SAD-u se kao pionir art terapije pojavljuje psihologinja Margaret Naumburg koja je smatrala da se proces art terapije temelji na priznavanju najosnovnijih čovjekovih misli i osjećaja koji proizlaze iz nesvjesnog, a odražavaju se prije u slici nego u riječi (Škrbina, 2013). Kasnih 1940-ih razvila je “psihodinamsku art terapiju”, pristup koji uz pacijentovu ekspresiju kroz spontano stvaranje slika karakterizira značajna verbalna komunikacija s terapeutom. Uz nju je važno napomenuti i bečku umjetnicu Edith Kramer koja je u SAD-u osnovala diplomski studij art terapije te svoj rad posvetila djeci i adolescentima koji su imali poteškoća u objašnjavanju vlastitih osjećaja riječima (Ivanović i sur., 2014). Trenutno Britanski pristup u art terapiji je najrazvijeniji i najutjecajniji u Europi, te su mnoge zemlje preuzele model britanskih studija. U Hrvatskoj je art terapija još uvijek slabo razvijena te ne postoji edukacija za art terapeuta. U posljednjih desetak godina provodi se uvodna edukacija iz art terapije za studente i stručnjake različitih profila (psihologe, defektologe, umjetnike, pedagoge, psihijatre) s nadom za skoriji razvoj kompletnog programa (Ivanović i sur., 2014).

3. MODELI ZA RAZUMIJEVANJE ART TERAPIJE

3.1. Model kontinuirane ekspresije

Škrbina (2013) navodi da je u početku fokus ovog modela bio na vizualnim umjetničkim terapijama, ali da je kasnije proširen na sve oblike umjetnosti. Model je baziran na razvojnim idejama Piageta i Burnera, a odnosi se na četiri razine. On pomaže procjeni umjetničkog rada pojedinca, i utvrđivanju najboljeg načina izražavanja za pojedinca. Prva razina je senzomotorno – kinestetička razina (djelovanje), a koja pridaje važnost samo pokretu i njegovom izazivanju čime se osobi omogućuje istraživanje pomoću motoričke aktivnosti. Također, važno je i senzorno iskustvo koje može podrazumijevati dodir, vid ili neko drugo osjetilo. Perceptivno – afektivna razina (oblik) odnosi se na uključivanje pojedinca u kreativnu aktivnost pomoću različitih elemenata umjetnosti, glazbe, boje, linije i drugih. Pomoću njih pojedinac razvija svoje ideje i iskazuje emocije. Kognitivno – simbolička razina (shema) omogućuje pojedincu da koristi svoje logičke i analitičke vještine kako bi riješio problem i pronašao smisao. Kreativna razina obuhvaća sve prethodne razine i s njima djeluje kao cjelina. Nije potrebno da svaki pojedinac dosegne ovu razinu jer on može svoju kreativnost proživjeti kroz samo jedan segment.

3.2. Model predstavljanja

Važan stav ovog modela je da je kognitivni razvoj najvažniji za različite načine izražavanja. Model se bazira na ekspresiji sebe kroz geste, slike, neki drugi ekspresivni/kreativni medij te se može prilagođavati pojedincu (Škrbina, 2013). Vrlo je bitno procijeniti koji od medija najbolje pomaže bolesniku/osobi da se izrazi, što ovaj model omogućuje.

3.3. Model kreativne osi

Osnivač ovog modela je Avi Goren - Bar (1997). Model se sastoji se od šest faza koje mogu biti pomoć i vodič u umjetničko - ekspresivnim intervencijama. "Goren - Bar smatra kako se ovaj model može koristiti kada se želi vidjeti kako se pojedinac razvija kroz razne faze, kako prelazi iz jedne faze u drugu, kako rješava poteškoće u određenoj fazi ili kako se vraća na ranije faze" (Škrbina, 2013, str. 49).

Faze prema Goren –Baru su:

- 1. faza - kontakt

Pojedinac je u kontaktu s različitim kreativnim materijalima i medijima. Omogućuje se eksperimentiranje s bilo kojim oblikom umjetnosti i materijalom.

- 2. faza - organizacija

Nakon odabira materijala i vrste umjetnosti, pojedinac se priprema za realizaciju aktivnosti (organizira prostor, kombinira sredstva ili instrumente).

- 3. faza - improvizacija

U ovoj fazi pojedinac metodom pokušaja i pogreške stvara i istražuje materijale, promatra ono što je stvoreno i zaključuje o odnosima linija, boja i drugih elemenata crteža.

- 4. faza - središnja tema

Definira se tema, a pojedinac stvara slike i ulaže više truda za određene aspekte rada.

- 5. faza - elaboracija

U ovoj fazi važno je vrijeme u kojem je pojedinac preokupiran razvojem i poboljšanjem rada te slijedi formaciju središnje teme.

- faza - očuvanje

Za kraj iskustva omogućeno je više opcija. Rad pojedinac može prezentirati, spremiti ili se udaljiti od rada. Ono predstavlja sumu svih prethodnih faza i rezultat rada (Škrbina, 2013).

4. LIKOVNA TERAPIJA

Škrbina (2013) objašnjava da je likovna terapija oblik art terapije koja se koristi likovnim medijima poput crteža, slika ili modeliranja. Likovno izražavanje jedno je od najstarijih načina komunikacije, a sama potreba za takvom vrstom komunikacije razvija se postepeno od malih nogu. Kada govorimo o likovnoj terapiji, možemo reći da se njome izražavaju emocije, misli ili osjećaji, a putem likovnog izraza gdje naglasak ne bi trebao biti na produktu već na samom procesu. Taj proces obuhvaća svaki oblik likovnog izražavanja pa uz crtanje, slikanje i modeliranje u najužem odnosno klasičnom smislu, može obuhvaćati i razne druge izraze poput rezanja i gužvanja papira, špricanja i prolijevanja boja ili modeliranje tijesta i plastelina.

Rubin (1978, prema Nguyen, 2015) navodi da je možda jedan od načina na koji se art terapija razlikuje od umjetnosti u drugim kontekstima važnost odnosa između terapeuta i klijenta. Objasnjava da se likovno izražavanje unutar terapijskog odnosa razlikuje se od samostalnog crtanja ili rada u razredu. Ono je vrsta posebne zaštićene situacije u kojoj jedna osoba stvara fizičko i psihičko okruženje u kojem jedna ili više drugih osoba mogu u potpunosti istražiti i razumjeti sebe kroz umjetnost. U ovom odnosu dijete dobrovoljno otkriva sebe drugome i uz pomoć drugoga uči gledati na svoje kreativne iskaze i na sebe.

4.1. Dječja likovnost i crtež

Znanstvenim se istraživanjima stalno dokazuje da bavljenje likovnim aktivnostima u ranoj dobi i umjetnička naobrazba općenito poboljšavaju i druge aspekte spoznaje. Likovne aktivnosti potiču fokusiranje, odnosno usmjeravanje pažnje, što djeluje na bolju koncentraciju i u drugim aktivnostima. Također potiču opuštanje cijelog organizma i lučenje hormona sreće, što rezultira kvalitetnijim življenjem, a upotreba različitih materijala, rješavanje problema koje donosi likovni proces, eksperimentiranje i traženje novih spoznaja pridonosi razvoju divergentnog mišljenja, a time i kreativnosti (Balić Šimrak, 2010).

Belamarić (1986) navodi da je likovni jezik djece urođen i da se ne uči od društvene okoline već se razvija iz prirodnih potencijala djeteta spontanom interakcijom unutrašnjeg svijeta i vanjske okoline. Likovno izražavanje djece pokazuje zbivanje u svijesti djece. Osim toga, likovno izražavanje osnažuje dječju sposobnost percipiranja, predočavanja, oblikovanja i stvaranja. Za

sposobnost likovnog stvaranja potreban je individualni likovni rad koji pretpostavlja individualni viđenje i izražavanje ideja. Likovni jezik djece sastoji se od simbola kojima djeca izražavaju neku unutarnju ili vanjsku realnost. Dječji likovni simboli nastaju spontano te govore o neposrednim i trenutnim sadržajima života.

Razvoj dječjeg crteža odvija se kroz nekoliko faza koje su međusobno isprepletene, a to su prema Loewenfeld i Brittain: faza šaranja, faza osnovnih oblika, faza ljudskih oblika i početnih shema, faza razvoja vizualne sheme, faza realizma i faza adolescencije.

1. *Faza šaranja* (od 18 mjeseci do 3 godine) podrazumijeva malu kontrolu pokreta. U toj dobi djeca vježbaju koordinaciju oko ruka pa slijed razvoja ide od grupe prema finoj motorici. Šaranja obuhvaća ponavljane pokrete rukom koji ostavljaju trag na papiru u obliku horizontalnih i vertikalnih linija, krupnih oblika, točaka, mrlja i sličnih oblika jer motoričke vještine nisu u potpunosti ojačane.
2. *Faza osnovnih oblika* (od 3. do 4. godine) je faza u kojoj djeca više angažirana oko imenovanja ili smišljanja priča kojima pokušavaju dati smisao svojem radu. Djeca u ovoj dobi imaju potrebu komunicirati o svojim radovima, ali u još uvijek ograničenom verbalnom opsegu. Oblici iz ove faze prethode ljudskim figurama i drugim objektima koji se pojavljuju u idućoj fazi.
3. *Faza početnih shema i ljudskih oblika* (od 4. do 6. godine) očituje se u dječjem osjećaju i koncepciji prostora kojeg dijete doživljava, a primarno je vezan za dijete i njegovo tijelo. Ljudske figure koje nastaju u ovoj fazi često su nalik „punoglavcima“. Malchiodi (1998) navodi da se crtež čovjeka u ovoj dobi sastoji od glave (kruga), dviju nogu (dvije linije koje izlaze iz kruga) i rjeđe dviju ruku (dvije linije na suprotnim stranama kruga). S vremenom djeca postaju sposobna crtati raznolikije figure, uključujući trup uz glavu te dodaju više detalja, primjerice prste, zube, oči i slično.
4. *Faza razvoja vizualne sheme* (od 6. do 9. godine) odnosi se na razvoj vizualnih simbola i pravih vizualnih shema životinja, kuća, drveća i drugih objekata iz okoline. Crtež se konstruira na nekoj osnovi, često na ravnoj liniji koja predstavlja tlo, a može se pojaviti i

crta koja predstavlja nebo. Još uvijek ne postoji prava tendencija prikazivanja svijeta na trodimenzionalan način. Figura „punoglavca“ potpuno se zamjenjuje figurom koja ima glavu, trup, udove i detalje. Česta su pojava tzv „rendgen - slike“ (kuća u kojoj se vide sve sobe)

5. *Faza realizma* (od 9. do 12. godine) je faza u kojoj djeca pokušavaju postići što realističniji dojam. Djeca s preciznošću upotrebljavaju boje, raste kompleksnost upotrebe oblika linije, oblika i detalja, počinju prvi pokušaji crtanja u perspektivi, a ljudska figura poprima detaljnije i raznolikije elemente (Škrbina, 2013).

U svojoj knjizi *Understanding Children's Drawings* (1998), C.A. Malchiodi objašnjava da bi razumjeli dječji pristup crtanju ili nekim drugim oblicima kreativnog izražavanja, moramo uzeti u obzir ono što motivira njihovo spontano izražavanje. Uglavnom su to sjećanje, mašta i život. Crteži po sjećanju su bazirani na onome što je djeci ostalo u sjećanju vezano za neki predmet, osobu, životinju, okruženje, a trebaju ili odabiru to nacrtati. Crtanje po sjećanju nije lako svakom djetetu, primjerice, kada terapeuti zamole dijete da nacrtaju svoju obitelj, ono često nacrtaju jednostavne oblike bez puno detalja. U tom je slučaju potrebno ohrabriti i usmjeriti dijete kako bi uopće dobili neki odgovor na papiru. Terapeuti često djecu zamole da nacrtaju nešto iz svoje mašte, poput slika emocija ili izmišljenih priča. Nekoj djeci će taj zadatak biti jednostavan te će stvoriti originalne i zanimljive teme dok će neka djeca možda biti izgubljena i neće moći ništa iznijeti novo i maštovito na papir. To se često manifestira kod djece koja su bila kronično zlostavljana i traumatizirana do te mjere da su psihički otupili. Neka djeca imaju strah od neuspjeha pa često traže pomoć ili da ih se usmjerava. Treći način je crtanje gledanjem u stvarne predmete, odnosno crtanje nečega što se nalazi ispred nas. Starija djeca i adolescenti češće pokazuju interes za takvim načinom crtanja jer razvojno, brinu o tome da detalji budu realistični i točni.

4.2. Crtež kao dijagnostičko i terapijsko sredstvo

Interes za istraživanjem crteža kao pomoćnog sredstva u radu s osobama s teškoćama javlja se u 19. i 20. st. kada su terapeuti kreirali testove koji su kasnije koristili u radu s klijentima, primjerice Rorschachov test mrlja (Rorschach, 1942), test „Kuća-Drvo-Čovjek“ (Buck, 1948), „Baum test-

crtež drveta“ (Koch, 1957), „Crtež ljudske figure“ (Goodenough, 1926) i „Nacrtaj čovjeka“ (Machover, 1957). Ideja je bila da pomoću tih testova pojedinac na indirektan način projicira svoju emociju na neki drugi objekt. Imajući na umu da je crtež za dijete jedan od najiskrenijih načina izražavanja emocija, odgojitelj bi trebao dobro poznavati faze razvoja dječjeg crteža kako bi kroz crtež mogao pratiti njegov razvoj (motorički, intelektualni i kognitivni) (Škrbina, 2013).

Autorica Koppitz (1984, prema Škrbina 2013) navodi četiri koraka za analizu crteža ljudske figure:

1. praćenje djetetovog ponašanja prilikom crtanja
2. globalni dojam o crtežu ljudske figure
3. procjena sadržaja crteža ljudske figure s aspekta razvojne razine
4. procjena sadržaja crteža ljudske figure s aspekta emocionalnih indikatora

Kondić i Dulčić (2009) navode da dijete u psihoterapijskom odnosu treba moći nesmetano, slobodno i bez osude ili straha izraziti svoje emocije, strahove i unutrašnje sukobe, a na terapeutu je da zna prepoznati one koje najviše ometaju dijete u svakodnevnom funkcioniranju i da mu pomogne da se riješi negativnih emocija. Kako bi terapija bila uspješna, potrebno je uključiti i roditelje čiji je utjecaj od presudne važnosti u njegovom okruženju. Slike nastale u art terapiji povjerljive su kao i cjelokupni proces, one su dio klijentovog unutarnjeg svijeta i prema njima se treba odnositi s poštovanjem i bez prosuđivanja. Slika se ne promatra samo kao produkt, već i kao dio terapijskog procesa. Cilj nije direktno interpretiranje slike već pomoć klijentu da dođe do svojih značenja, objašnjavaju Ivanović i sur. (2014).

Autorica Škrbina (2013) u svojoj knjizi navodi nekoliko područja u kojima je dječji crtež od velike važnosti i pomoći, primjerice rad sa zlostavljanom ili hospitaliziranom djecom, rad s djecom s hiperkinetskim poremećajem (ADHD), rad s osobama s intelektualnim teškoćama i rad s djecom s autizmom. Autorice Kondić i Dulčić (2009) nadodaju poremećaj govornog i jezičnog razvoja te deficit pažnje, anksiozni poremećaj zbog straha od odvajanja, selektivni (elektivni) mutizam, poremećaj učenja, mucanje, dislalija i nedovoljna mentalna razvijenost. Božac (2020) ističe važnost povratka prirodi i razvijanja sebe kroz kreativne procese. Prema njezinim istraživanjima i iskustvima art terapija je namijenjena za svu djecu, a ne samo za onu koja boluju od mentalnih i fizičkih oboljenja ili su doživjela traumu. Ističe da je potrebna i da pomaže djeci

koja iskazuju poteškoće u komunikaciji i socijalizaciji, koja teško upravljaju ljutnjom, reagiraju agresivno ili se povlače u sebe, koja se zbog niskog samopouzdanja osjećaju neprihvaćenima, drugačijima, manje vrijednima ili ne žele ići u vrtić ili školu. Također je namijenjena djeci koja imaju emocionalnih poteškoća, bilo da se osjećaju tužno, drugačije, usamljeno ili osjećaju dugotrajnu tjeskobu, nervozu, imaju strahove, izljeve bijesa i drugo. Relaksirajući proces kao u art terapiji uči o važnosti opuštanja i smanjivanja stresa za dobrobit općeg zdravlja. Potiče vlastite sposobnosti svakog pojedinca da se razvija i jedinstveno izrazi.

4.3. Simbolika boja

Početak korištenja boja za djecu predstavlja istraživanje, a ne poveznicu sa stvarnim obilježjima predmeta koje crtaju. Škrbina (2013) navodi da dijete do četvrte godine ne povezuje odabranu boju s onime što crta već upotrebljava boju samo kao instrument za crtanje. U tim ranim fazama dijete vježba koordinaciju oko - ruka i razvoj grube, a kasnije i fine motorike. Dijete nema nikakvu namjeru pri korištenju te boje nego uživa u šaranju po papiru. Između 4. i 6. godine djetetova započinje upotreba boje u crtežu i te određene boje imaju različito emocionalno značenje. Primjerice, crvenu boju preferiraju podjednako i djevojčice i dječaci, svjetlijim bojama dočaravaju sretne, a tamnijim tužne emocije, navodi Zentner (2011, prema Škrbina, 2013). Koraj (1999) objašnjava da na doživljaj boje ne utječe boja sama po sebi, nego i čovjek svojim vidom, angažiranošću i individualnim osobinama. Kod mlađe djece taj je doživljaj umanjen zbog sporijeg razvitka vidnog aparata, no psiholozi zaključuju na temelju dugogodišnjih promatranja djelovanja boja na čovjekov psihički život, da djecu najviše privlače tople boje. Kada uspoređujemo ženski i muški rod kod viđenja boja, ženski je rod i do deset puta više osjetljiviji na boje nego muški, stoga kod ženske djece možemo zamijetiti i korištenje više nijansi jedne boje i imenovanje tih boja, dok ih muška djeca ne razlikuju. Ta činjenica može uvelike pomoći i art terapeutima u tretmanima kod detaljnih isticanja boja u crtežima. Ivanović i sur. (2014) ističu da u art terapiji simboli i boje u slici nemaju univerzalna značenja jer pojedine boje mogu za različite ljude imati različita značenja. U kompleksnost značenja ulazimo dalje kada gledamo kakva je ta boja – je li ona teška, prozračna, nijansirana, jednolična, koliki dio papira zaokuplja, je li od ugljena ili akrila i drugo. Stoga je nesvrhovito boju izvlačiti ih konteksta i gledati interpretacijski ili dijagnostički.

Tablica 1. Česte asocijacije boja (Malchiodi, 1998)

<p>CRVENA</p> <p>Rođenje, krv, vatra, emocija, toplina, strast, rane, ljutnja, život, vrućina</p>	<p>NARANČASTA</p> <p>Vatra, toplina, energija, snaga, nesreća, neuspjeh, otuđenje, asertivnost</p>	<p>ŽUTA</p> <p>Sunce, svjetlost, toplina, mudrost, intuicija, nada, očekivanje, energija, bogatstvo,</p>
<p>ZELENA</p> <p>Zemlja, priroda, rast, zavist, kreativnost, vegetacija, ciklusi obnove</p>	<p>PLAVA</p> <p>Nebo, voda, raj, duhovnost, opuštenost, čišćenje, mir, odanost</p>	<p>LJUBIČASTA</p> <p>Duhovnost, bogatstvo, autoritet, smrt, mašta, pažnja, uzbuđenje, kraljevstvo, uskrsnuće, progon</p>
<p>CRNA</p> <p>Tama, misterij, početak, nesvjesno, smrt, depresija, gubitak, praznina,</p>	<p>SMEĐA</p> <p>Korijeni, prljavština, tuga, novi početci, tlo, bezvrijednost</p>	<p>BIJELA</p> <p>Svjetlost, čistoća, mjesec, duhovnost, gubitak, stvaranje, bezvremenost, prosvjetljenje, sanjivost, generativnost</p>

5. LIKOVNA TERAPIJA U ODGOJNO – OBRAZOVNOM RADU S DJECOM

Likovna art terapija je specijalizirani oblik psihoterapije i ona se kao takva ne provodi u odgojno - obrazovnim ustanovama, već u specijaliziranim psihijatrijskim klinikama, bolnicama ili drugim sličnim institucijama. Takva vrsta terapije stvara fokus na produkt djetetovog stvaranja, zatim rješavanje problema zbog kojeg je u terapiji te djetetov napredak. U ovom se slučaju napretkom smatra djetetov uspjeh da ono što je do sada zadržavalo u svojoj podsvijesti ili svijesti, izrazi prvo slikom/crtežom, a zatim u najboljem slučaju i riječima. Takav oblik rada u potpunosti se razlikuje od dosadašnjeg samo likovnog obrazovanja u odgojno-obrazovnim ustanovama. Likovno obrazovanje se bavi „formalnim, nepristranim i estetskim vrijednostima likovne umjetnosti, a ne obraća pažnju na psihološki razvoj djeteta, a pogotovo ne na njihovu podsvijest.“ (Tomašević Dančević, 2005). Prema Waller D., ovi se aspekti likovnosti preklapaju samo unutar ustanova/škola za odgoj i obrazovanje djece s posebnim potrebama, no prema njezinom razmišljanju bez obzira koliko se oni razlikuju, kod njih postoje i sličnosti. Na temelju toga zaključuje da bi se nastavnici likovne kulture/djelatnici u odgojno-obrazovnim ustanovama, koji se bave likovnom umjetnošću i koji su dodatno educirani kao likovni terapeuti, trebali zapošljavati u svim takvim ustanovama jer bi takvi postupci imali dalekosežne posljedice u pozitivnom smislu. Posljedica bi bila opće pozitivno ozračje u životu škole/vrtića.

Tomašević Dančević (2005) navodi nedostatke u obrazovnom programu i politici današnjice, kako u ostalim zemljama, tako i u Hrvatskoj. Obrazovni se sustav u gotovo cijelom svijetu temelji na logici i memoriranju, a težište svog interesa i ciljeva stavlja na razvoj racionalnih i verbalnih nastavnih disciplina. Posljedica takvog načina rada je uskraćivanje uživanja u multisenzornim aktivnostima već od školske dobi. Djeca time ne gube samo priliku za stjecanje vizualne pismenosti, već i snažno sredstvo samoekspresije. Autorica objašnjava da crtanje omogućava pretežno desna strana mozga te da se djeca crtanjem, ako su u kontaktu s nekim crtaćim sredstvom, spontano izražavaju već od faze šaranja. U dječjem razvoju crtanje prethodi pisanju, međutim, tijekom školovanja se radost i spontanost likovnog izražavanja postupno zamjenjuje njegovim (samo)kritičnim prepuštanjem isključivo onima „talentiranima“. Time se životi većine ljudi lišavaju istraživačkih i stvaralačkih aktivnosti koje su kao rijetko koje druge svima pristupačne i, barem u ranome životnom razdoblju, svima bliske.

Analizu dječjeg crteža u art terapiji može isključivo vršiti art terapeut ili psihijatar. Odgojitelji pružaju mogućnost likovnog izražavanja i brinu da djeci ne opada želja, radoznalost i interes za likovno stvaralaštvo. Oni mogu pristupati dječjem crtežu u okviru znanja o razvojnim karakteristikama djece i opisati vlastiti dojam. Ako primjećuju u crtežu nešto što smatraju da treba pogledati stručnija osoba, prosljeđuju psihologu ili drugoj stručnoj osobi. (Belamarić, 1987).

5.1. Smjernice za provođenje aktivnosti iz područja art terapije u radu s djecom predškolske dobi

Prva faza u korištenju različitih ekspresivnih/kreativnih medija je faza osvještavanja. U toj se fazi pitanje „zašto” treba izbjegavati i zamijeniti ga otvorenijim pitanjima poput „ što “, „ kako “, „ koliko “, „ na koji način “, „ kada “ i slično, odnosno pitanja koja zahtijevaju opisivanje, a ne analizu. Također je bitno izbjegavati vrednovanje tuđeg iskustva neverbalno ili verbalno, odnosno komentarima poput „neobično je; to nikada nisam čuo” i slično, kako se ne bi tražilo osvještavanje iskustva. Potrebno je prepustiti pojedincu da sam određuje ritam svog izražavanja, dati mu do znanja da ne postoji ispravno i neispravno te izbjeći objašnjavanje i vlastito viđenje slike. Za sve navedeno, temeljno je postaviti okolinu koja je fleksibilna i prilagodljiva i koja posjeduje sadržajnu i metodičku dinamičnost u vođenju kreativnog procesa. Moraju se poštivati dječje razvojne faze tako da djeci nudimo razumljive zadatke koji podržavaju slobodu njihova izražavanja misli, osjećaja, emocija i simbola koji su stupanj iznad njihovih mogućnosti, a u svrhu istovremenog povećanja interesa i izbjegavanja frustracija. Izbjegavanje šablona, individualiziranje pristupa i redovito izlaganje djece raznovrsnim osjetilnim iskustvima pojačat će kod djece sposobnost apstrahiranja, klasificiranja i generaliziranja pojmova te ih poduprijeti u razvoju kritičnog i nezavisnog mišljenja, preuzimanju rizika i istraživanju uzročno - posljedičnih veza (Škrbina, 2013).

5.2. *Prostorno – materijalno okruženje u art terapiji*

Škrbina (2013) navodi tehnike za poticanje i razvoj likovno-vizualnog izraza:

Crtanje – posjeduje proces organiziranja linija i točaka na mediju. Površine za crtanje mogu biti ravne kao što su papir i platno te površine prirodnih predmeta poput drveta, pijeska, betona i drugo. Mogu se koristiti različita sredstva poput prstiju, krede, pastele, olovke, tuša i ugljena, odnosno ona kojima se postiže različitost otiska i „kretanja“ po površini.

Slikanje – površine za slikanje iste su kao i za crtanje, a mogu se dodati još i površine poput ljudskog tijela ili lica, odjeće i slično. Mogu se dodati još neka sredstva poput kistova, krede pa i elektronskih naprava. Da bismo neki proces mogli nazvati slikanjem, nužno je prisustvo faktora organizacije obojenih površina u perceptivnu cjelinu unutar koje se mogu uočiti određeni likovi.

Kolaž – tehnika koja zanemarenim predmetima iz okoline (alati, stari nakit, odjeća, biljke, voće i povrće, kartonske i PVC ambalaže) daje novo značenje i kreira efekt iznenađenja. Kolaž je manje zahtjevan te ostvaruje taktilnu i smislenu - spoznajnu razinu procesa te se kao takav često uključuje u rad s osobama s tjelesnim i/ili intelektualnim i emocionalnim poteškoćama.

Kiparenje – proces stvaranja trodimenzionalnog predmeta rukama, a kojim se ostvaruje direktni taktilni podražaj čiji rezultat ima drugačije psihološke učinke od ostalih tehnika. Materijali koji se koriste u ovoj tehnici moraju biti mase različitih stupnjeva mekoće koji su podložni oblikovanju prstima, dlanom ili čvrstim predmetima. Ti materijali uključuju vosak, kamen, drvo, tijesto, mokri papir, pijesak, gips i drugo

Animacija – integracija likovno - oblikovnih i stvaralačkih procesa iz područja dramskog i psihodramskog izražaja pruža podršku transformaciji osobnosti, a glavno sredstvo tog procesa je maska. Osim nje, u ovu tehniku svrstavamo i poticaje poput silueta, kostima i scenografije koji oslobađaju maštu i slobodno izražavanje.

Glazba – najčešće samo dodatni, pozadinski medij, ali ima iznimno značajan utjecaj na ljudski mozak.

Malchiodi (1998) ističe važnost okruženja, odnosno znanja za organizaciju odgovarajućeg prostora te važnost poznavanja likovnih materijala. Objasnjava da je potrebno pripremiti ugodan i

miran prostor u kojem će biti ponuđeni različiti materijali, prostor u kojem se slobodno može napraviti nered, u kojem se mogu odložiti nedovršeni radovi te izložiti gotovi radovi. Smatra da je bitno da se radovi izlože jer nas oni mogu motivirati i usmjeriti ka nekim novim idejama. Poželjno je da radna površina služi samo za likovno stvaranje, a za površinu mogu poslužiti pod, stol, stalak za slikanje, zid ili bilo kakva tvrda podloga.

Autorica navodi da art terapeuti često planiraju aktivnosti na temelju karakteristika određenih materijala. Primjerice, neki materijali su više fluidni (akvarel, tempera, akrilne boje ili kreda). S tim je materijalima lakše manipulirati, ali ih je teže kontrolirati jer su vodene ili praškaste. Neki mediji su s druge strane otporniji, primjerice olovke, flomasteri i kolaž papir. Ti materijali nam omogućavaju da budemo precizniji i detaljniji te ih je lakše kontrolirati. Autorica djecu koja su veoma emotivna ili hiperaktivna usmjerava prema materijalima koji su manje fluidni, a koje više možemo kontrolirati poput tehnike kolaža ili crtanja flomasterima. Odabirući te materijale, nudi im strukturu kako bi se njihova anksioznost ili nivo energije spustila na neku mirniju razinu. U radu s djecom koja su bila izložena nekim traumatičnim događajima poput zlostavljanja ili zanemarivanja te ona koja su izgubila sposobnost zaigranosti ili su ograničena u samoizražavanju, češće je nudila fluidnije materijale poput boje koja im je pomogla da se opuste, igraju i da se slobodno izraze.

6. PRAKTIČNE AKTIVNOSTI POTAKNUTE ART TERAPIJOM

6.1. Spontano likovno izražavanje

U art terapiji postoje dva pristupa likovnom stvaralaštvu: direktan i indirektan. Direktan pristup je onaj u kojem se zadaje određena tema ili uputa, primjerice, „nacrtaj sliku svoje obitelji“. Indirektan je onaj u kojem ne zadajemo neku određenu temu ili način odrade zadatka, primjerice „nacrtaj što god želiš“. Spontano likovno izražavanje podrazumijeva crteže, slike ili neki drugi oblik likovnog izražavanja koji nisu produkt neke prethodno zamišljene ideje. Art terapeuti odabiru jedan ili drugi pristup sukladno potrebama i interesima osobe s kojom rade. Margaret Naumburg vjerovala je da je spontano likovno izražavanje bilo neposredan i necenzuriran način oslobađanja nesvjesnih konflikata u vizualni oblik. Naumburg je također primijetila da je mnogo ljudi kroz takav oblik izražavanja u sebi otkrilo kreativan talent iako sebe nisu smatrali umjetnicima (Malchiodi, 1998).

6.2. Provedene aktivnosti

Aktivnosti su provedene u mješovitoj vrtićkoj skupini „Lavići“ (djeca od pet do sedam godina) čija sam matična odgojiteljica. Aktivnosti su preuzete iz knjige *The Art Therapy Sourcebook* (1998) autorice Cathy A. Malchiodi. Prije svake aktivnosti smo uz opuštajuću glazbu zatvorenih očiju provodili vježbe disanja i opuštanja.

6.2.1. Škrabanje (*Scribbling*) zatvorenih očiju

Scribble (eng. škrabanje) tehniku koristila je Margaret Naumburg u radu sa svojim pacijentima. To je proces koji zahtijeva velike papire, pastele ili boju. Pacijenti su prije crtanja radili vježbe opuštanja kako bi mogli što slobodnije crtati, bez svjesnog planiranja. Prvo se povlače neprekidne linije zadržavajući pastelnu ili boju na papiru. Nakon što je Scribble gotov, gledanjem u linije pokušava se identificirati dezen, oblik, predmet, osoba, životinja ili krajolik. Crtež se može okretati i sagledati sa svih strana kako bi se otkrila slika koja se može razvijati, razraditi ili izmijeniti.

Materijali: olovke i drvene bojice.

Scribble tehnika vrlo se svidjela djevojčici M. Od samog početka aktivnosti pomno je slušala upute te se udubila u cijeli proces. Djevojčica je vrlo pedantna i obraća pozornost na svaki detalj. Prvo što je primijetila su valovi, a onda je dalje nastavila u tom nekom ljetnom tonu. Vidjela je ribu, školjku, šator i tenisku lopticu. Kada je dovršila rad, rekla je: „teta, ovo je ljetni odmor! Meni treba odmor!“

Slika 1. Scribble – djevojčica M. (7 god.)

Kod dječaka I. primijetila sam nesigurnost pri povlačenju linija zatvorenih očiju. Kod dječaka je inače izražen motorički nemir i teško zadržava fokus u aktivnostima. Nakon povlačenja linija dugo je gledao u papir, pokušao je obojiti jedan dio, ali je odustao i počeo plavom bojom prelaziti preko prethodno nacrtanih linija. Primijetila sam da ga je to opustilo i na neki način dalo sigurnost. Nakon toga je odlučio obojiti dijelove koji vidno nisu uredno obojeni, ali s obzirom na slabu koncentraciju i fokus koji pokazuje u svakodnevnim aktivnostima, dugo se zadržao u ovoj aktivnosti.

Slika 2. Scribble – dječak I. (7 god.)

Dječak T. obojio je jedan manji dio između crta, ali kako inače nema strpljenja za bojanje, počeo je bojati preko svih linija. Kada je završio, pogledao je crtež i ponosno rekao: „teta, pa ja ovdje vidim ribu!“ Sva djeca su se složila s njim i komentirala da i oni vide ribu. T. je zatim nadodao more, mjehuriće i oko.

Slika 3. Scribble – dječak T. (5,5 god.)

M. je vrlo znatiželjan, inovativan i „svoj“. Zamjećuje vrlo neobične stvari, često sitne i detaljne, a takvi su i svi njegovi crteži. Maks je opisao svoj crtež: „ovdje vidim neko lice, a i ribu koja je malo izašla iz cijele priče. Ovo je njen kofer, valjda je otišla na put oko Saturna. Pogledaj, kap vode, ali želim da je narančasta, ne plava. Smočila je vrećicu i prošla kroz cijev. Pronašao sam i jezik.“

Slika 4. Scribble – dječak M. (6,5 god.)

6.2.2. Škrabanje (Scribble) pomoću tinte i konca

Stvaranje linija i dezena s koncem umočenim u tintu ili crnu temperu također je jedan od načina za kreiranje scribble crteža. Linije načinjene tintom ili crnom bojom mogu biti vrlo elegantne, teksturalne i vizualno stimulativne.

Materijali: bijeli papir, crna tempera, vuneni konac i pastele.

Dječak M. je odmah uočio brod i obojio ga narančastom bojom. Brod ima zeleno jedro i dva sidra.

Slika 5. „Brod“ – dječak M. (6 god)

K. je prvo uočila pticu kojoj je samo obojila glavu, tijelo i krilo, a kasnije je uočila rep i granu na kojoj ptica sjedi. Ptica u kljunu drži ribu. Lijevo od ptice nalazi se zmija, a desno od ptice druga ptica koja je okrenula leđa. Djevojčica tijekom crtanja često postavlja pitanja poput „jesam li dobro obojila“, „smijem li ovo obojiti“ „što misliš ti teta o ovome“ i slično.

Slika 6. „Ptica na grani“ – djevojčica K. (6 god)

6.2.3. Crtanje osjećaja (strah, ljutnja)

Djevojčica M. prikazala je osjećaj straha kao mamu koja viče na njenog mlađeg brata jer je razbacao igračke po cijeloj sobi.

Slika 7. Osjećaj straha – djevojčica M. (7 god.)

Dječak I. opisuje da ga je strah da ne ostane sam u mraku u šumi. Rekao je da mu se to nikad nije dogodilo, ali da bi ga bilo jako strah da se dogodi.

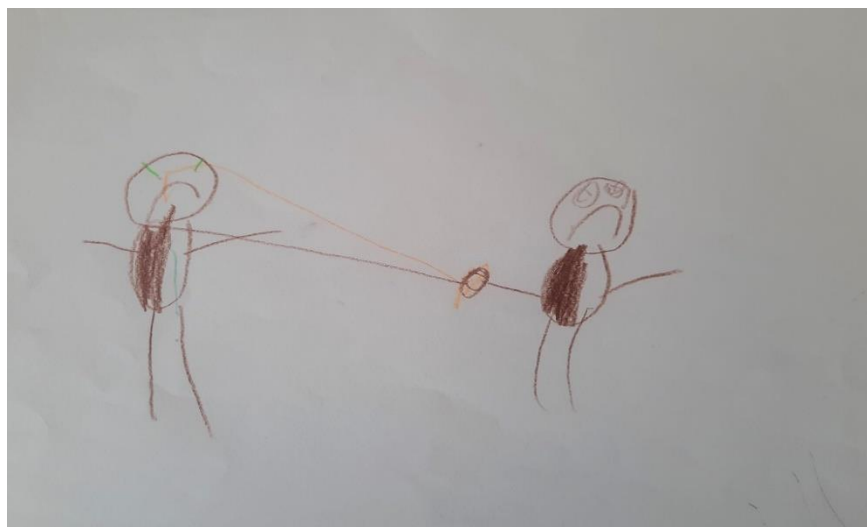
Slika 8. Osjećaj straha – dječak I. (7 god.)

M. je vrlo dugo crtao mamu, noge je izbrisao nekoliko puta i ponovno ih nacrtao. Rekao je da se jako boji kada mama viče na njega. „Ovo ovdje je moja mama koja jako viče, a ja sam se sakrio u fotelju, tresem se i viri mi samo glava“, objasnio je dječak.

Slika 9. Osjećaj straha – dječak M. (6,5 god.)

Dječak P. objasnio je da su na slici on (lijevo) i dječak N. (desno) koji ga udara šakom. Dječak je opisao da je bio jako ljut, ali i tužan, a kada sam ga pitala kako se N. osjeća na crtežu, rekao je da isto tužno jer zna da radi nešto što ne smije.

Slika 10. Osjećaj ljutnje – dječak P. (5 god.)

Djevojčica M. objašnjava da ju ljuti kada joj mlađi brat pošara zadaću iz Aloha-e i onda joj se još smije u lice.

Slika 11. Osjećaj ljutnje – djevojčica M. (6,5 god)

6.2.4. Izrada mandale

Izrada mandale znači stvaranje slike unutar kružnog prostora. S obzirom na to da je boja važan dio crteža mandale, trebalo bi odabrati one materijale koji nude široku paletu boja. Iako se mandala može raditi u krugu bilo koje veličine, neki terapeuti ističu važnost određene veličine kruga. Primjerice, art terapeut Joan Kellogg, smatra da je krug dijametra 26 do 28 cm primjerena veličina za mandalu jer je slična veličini ljudske glave. Poželjno je koristiti različite materijale jer raznolikost boja, tekstura i kvalitete materijala mogu utjecati na stil i sadržaj slike koju stvaramo.

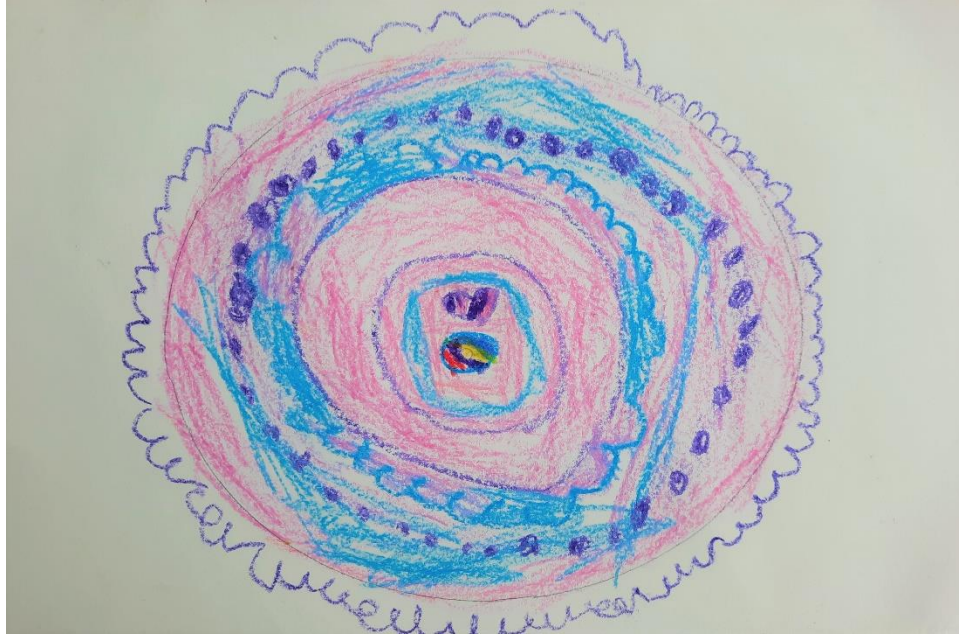
Materijali: pastele, olovka, bijeli papir, plastični tanjur pomoću kojeg su djeca ocrtala krug

Slika 12. „Mandala“ – djevojčica D. (6 god)

Slika 13. „Mandala“ – djevojčica M. (6 god)

Slika 14. „Mandala“ – djevojčica K. (6 god)

6.2.5. „Moje sigurno mjesto“

Ovo je popularna smjernica koju koriste terapeuti kako bi pomogli onima u stanju uzemirenosti i anksioznosti. Ideja ove tehnike je prvo stvoriti sliku sigurnosti kako bi se smanjila napetost, a onda otkriti mentalne slike koje će stvoriti osjećaj sigurnosti.

Dječak I. je za svoje sigurno mjesto nacrtao pusti otok na kojem se nalazi njegova obitelj. „Ovo je pusti otok i tu se nalazimo mama, tata, braco i ja. Ovdje drugi ljudi ne postoje, najsigurniji sam kad sam sam sa svojom obitelji“, opisao je dječak. Poznavajući dječaka i njegovu obitelj, poznato mi je da se čvrsto drže zajedno i da se rijetko druže s drugim ljudima. Kada sam zadala temu, odmah je znao što će nacrtati. Svoj crtež je opisao s vrlo čvrstim i pomalo defenzivnim stavom.

Slika 15. „Moje sigurno mjesto“ – dječak I. (7 god.)

T. je neko vrijeme razmišljao o tome što će nacrtati, mučilo ga je pitanje je li to što želi nacrtati tavan ili podrum pa je na kraju odlučio da je to ipak tavan. Dječak je opisao crtež: „ovo sam ja na tavanu, svuda oko mene je mrak, gledam zvijezde i nitko me ne može vidjeti.“ Kasnije je nacrtao i planete.

Slika 16. „Moje sigurno mjesto“ – dječak T. (6 god.)

7. ZAKLJUČAK

Kada je o riječ o likovnom izražavanju u vrtiću, odgojitelj je zadatak osigurati poticajno prostorno – materijalno okruženje, odnosno omogućiti bogatu ponudu različitih materijala i tehnika, da uče kroz pokret te ih senzibilizirati na različita taktilna, vizualna i auditivna iskustva. Art terapija u svojoj srži bazira se na izražavanju i tumačenju nesvjesnog i potisnutog, ona je katalizator i pokretač promjene i alat komunikacije sa svijetom tako da primjena njenih elemenata u radu s djecom može pridonijeti boljem razumijevanju njihovih, ali i tuđih emocija te izražavanju istih. Iako odgojitelji nisu terapeuti, ovo im može poslužiti kao dobar alat u prepoznavanju potencijalnih problema i poteškoća te planiranju aktivnosti i poticaja koji će djetetu omogućiti da se slobodno izrazi i opusti, dublje promišlja o svojem postojanju i emocionalnosti.

Provedenim aktivnostima utvrđeno je da je primjena elemenata art terapije u radu s djecom izazvala velik interes djece, poticala kreativno mišljenje što je rezultiralo i kreativnijim radovima. Primjenom vježbi opuštanja i disanja prije aktivnosti primijećena je veća koncentracija te veliki napredak u zadržavanju u aktivnosti kod neke djece. Djeca su bila opuštenija i slobodnija tijekom cijelog procesa. Kod neke sam djece primijetila da su sami sebe iznenadili vlastitim likovnim radovima te da su dugo nakon završetka procesa komentirali radove s drugom djecom. Poseban interes su pokazali za tehniku *Scribble* koju uz ostale aktivnosti planiram češće primjenjivati u radu. Praćenjem djece u aktivnostima, stekla sam neke nove spoznaje o djeci, a i potvrdila prijašnje pretpostavke o njima.

LITERATURA

1. Balić Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić i obitelj: časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*. 16-17(62-63), 2-8
2. Belamarić, D. (1986), *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga
3. Božac, A. (2020). *O smrti i životu: Art - psihoterapijski pristup suočavanja sa žalovanjem nakon gubitka djeteta u trudnoći*. Pula: APT STUDIO
4. Ivanović, N., Barun, I., Jovanović, N. (2014). Art terapija – teorijske postavke, razvoj i klinička primjena. *Soc. psihijat.* 42(3), 190-198
5. Kondić, Lj. i Dulčić, A. (2009). *Crtež i slika u dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Alinea
6. Koraj, K. (1999). *Likovni izraz učenika s neurotičnim smetnjama: terapija likovnim izrazom*. Zagreb: Hrvatski pedagoško - književni zbor
7. Malchiodi, C.A. (2003). *Handbook of Art therapy*. The Guilford Press
8. Malchiodi, C.A. (1998). *The Art Therapy Sourcebook: art making for personal growth, insight, and transformation*. Lowell House
9. Malchiodi, C.A. (1998). *Understanding Children's Drawings*. The Guilford Press
10. Nguyen, M. (2015). Art Therapy – A Review of Methodology. *Dubna Psychological Journal*, 29 - 43
11. Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost – multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Verbum
12. Tomašević - Dančević, M. (2005.) *Kako nacrtati osjećaj: likovna terapija i (s)likovni dnevnik kao samopomoć*. Zagreb: Profil international

IZJAVA O IZVORNOSTI DIPLOMSKOG RADA

Izjavljujem da je ovaj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studentice)